

تربیت اخلاقی و معنوی خانواده از منظر تفسیر نور

حوریه زینالی^۱

چکیده

خانواده به عنوان نخستین محیط تربیتی انسان، نقش بنیادین در شکل‌گیری شخصیت، باورها و ارزش‌های فردی و اجتماعی دارد. با توجه به چالش‌های فرهنگی و اخلاقی عصر حاضر، بازخوانی آموزه‌های دینی درباره تربیت خانواده ضرورتی دوجندان یافته است. مقاله حاضر با عنوان «تربیت اخلاقی و معنوی خانواده از منظر تفسیر نور» به بررسی مبانی قرآنی تربیت خانوادگی بر اساس تفسیر نور پرداخته است. مسئله اصلی پژوهش آن است که چگونه می‌توان از رهیافت‌های قرآنی در تفسیر نور برای ارتقای اخلاق و معنویت در خانواده بهره گرفت. اهمیت این تحقیق در آن است که خانواده را کانون انتقال ایمان، معرفت و فضایل اخلاقی معرفی می‌کند و الگویی برای سلامت فرد و جامعه ارائه می‌دهد. روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و اسنادی بوده و داده‌ها از قرآن، تفسیر نور و منابع مرتبط گردآوری شده است. شیوه پردازش اطلاعات بر تحلیل محتوایی و تبیینی مبتنی است. یافته‌ها نشان می‌دهد که تربیت معنوی خانواده بر پایه ایمان به خدا، معاد، نبوت، معرفت دینی، عبادت و انس با قرآن شکل می‌گیرد و تربیت اخلاقی بر محبت، حسن معاشرت، گذشت، احترام متقابل و رعایت حقوق اعضا استوار است. نتیجه نهایی آن است که اخلاق و معنویت دو رکن مکمل‌اند و تفسیر نور الگویی جامع برای تحقق خانواده‌ای ایمانی، اخلاقی و رشدآفرین ارائه می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: خانواده، تربیت اخلاقی، تربیت معنوی، قرآن، تفسیر نور.

مقدمه

خانواده به عنوان نخستین نهاد اجتماعی، مهم‌ترین بستر شکل‌گیری شخصیت، باورها و ارزش‌های اخلاقی و معنوی افراد است. بسیاری از فضایل و رذایل اخلاقی، نگرش‌های دینی و شیوه‌های رفتاری انسان در بستر خانواده پایه‌گذاری می‌شود و از همین رو، سلامت جامعه در گرو سلامت معنوی و اخلاقی خانواده است. در عصر حاضر، با گسترش جریان‌های فرهنگی متنوع و تضعیف برخی ارزش‌های اصیل دینی، خانواده بیش از پیش نیازمند بهره‌گیری از منابع اصیل اسلامی در حوزه تربیت اخلاقی و معنوی است.

۱. طلبه سطح ۲ حوزه علمیه الزهرا علیهاالسلام ارومیه.

قرآن کریم به عنوان اصلی‌ترین منبع هدایت، آموزه‌های گسترده‌ای درباره نقش خانواده در تربیت اخلاقی و معنوی دارد و مفسران قرآن نیز در طول تاریخ تلاش کرده‌اند با تبیین این معارف، راهکارهایی کاربردی برای زندگی فردی و اجتماعی ارائه دهند. در میان تفاسیر معاصر، تفسیر نور اثر حجت‌الاسلام محسن قرائتی جایگاه ویژه‌ای دارد؛ زیرا این تفسیر با زبانی روان، رویکردی کاربردی و نگاهی تربیتی و اجتماعی به مفاهیم قرآنی می‌پردازد و توانسته است آموزه‌های اخلاقی و معنوی قرآن را برای عموم جامعه قابل فهم و اجرا سازد.

با وجود این، هنوز پژوهش‌های جامع و نظام‌مندی در زمینه استخراج و تحلیل آموزه‌های مربوط به تربیت اخلاقی و معنوی خانواده از منظر تفسیر نور صورت نگرفته است. این خلأ پژوهشی سبب می‌شود بخشی از ظرفیت‌های تربیتی قرآن در عرصه خانواده‌داری و پرورش نسل مغفول بماند. از این‌رو، ضرورت دارد با بررسی دقیق تفسیر نور، به استخراج مبانی، اصول و راهکارهای تربیت اخلاقی و معنوی خانواده پرداخته شود تا هم زمینه غنای مباحث علمی فراهم گردد و هم خانواده‌های مسلمان بتوانند در پرتو آن به الگوی تربیتی کارآمد و مبتنی بر قرآن دست یابند.

خانواده نخستین و مهم‌ترین نهاد اجتماعی در شکل‌گیری شخصیت و هویت اخلاقی و معنوی انسان است. بسیاری از ارزش‌ها و باورهای بنیادین در همین کانون شکل می‌گیرد و به نسل‌های بعدی منتقل می‌شود. در شرایط کنونی که تغییرات فرهنگی، اجتماعی و رسانه‌ای چالش‌های جدی در عرصه تربیت ایجاد کرده است، بازگشت به آموزه‌های وحیانی قرآن کریم و بهره‌گیری از تفاسیر معتبر می‌تواند راهگشای تحکیم بنیان‌های اخلاقی و معنوی خانواده باشد. در این میان، تفسیر نور به دلیل زبان روان، نگاه کاربردی و توجه به مسائل تربیتی و اجتماعی، ظرفیت ویژه‌ای برای استخراج الگوهای تربیتی دارد. بررسی دیدگاه‌های این تفسیر درباره تربیت خانواده می‌تواند علاوه بر غنای علمی حوزه تعلیم و تربیت اسلامی، زمینه بهره‌برداری عملی خانواده‌ها از آموزه‌های قرآنی را نیز فراهم آورد.

هدف اصلی این پژوهش، تبیین و استخراج مبانی، اصول و روش‌های تربیت اخلاقی و معنوی خانواده بر اساس تفسیر نور است. در این راستا، تحقیق می‌کوشد با تحلیل محتوای این تفسیر، تصویری روشن از رویکرد قرآن به نقش خانواده در پرورش فضایل اخلاقی و ارتقای معنوی اعضا ارائه نماید. همچنین، این پژوهش به دنبال آن است که ضمن بازشناسی جایگاه خانواده در نظام تربیتی اسلام، الگویی کارآمد و بومی برای تقویت بعد اخلاقی و معنوی خانواده در جامعه امروز عرضه کند.

موضوع تربیت اخلاقی و معنوی در آثار مختلف قرآنی و تربیتی مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است، اما پژوهشی مستقل که به‌طور خاص «تربیت اخلاقی و معنوی خانواده از منظر تفسیر نور» را بررسی کرده باشد، تاکنون انجام نشده است. عمده مطالعات موجود، به‌طور کلی به مقوله تربیت معنوی یا اخلاقی پرداخته‌اند و کمتر به پیوند مستقیم این دو حوزه با نهاد خانواده و به‌ویژه با تفسیر نور توجه داشته‌اند.

از جمله آثار نزدیک به این موضوع می‌توان به کتاب «تربیت اعتقادی و معنوی با نگاه قرآنی» تألیف فرج‌الله میرعرب (۱۳۹۲) اشاره کرد. نویسنده در این اثر، با رویکردی میان‌رشته‌ای، تلاش کرده است تا مفاهیم قرآنی در زمینه تربیت اعتقادی و معنوی را در پرتو علوم تربیتی تبیین نماید. هرچند این کتاب ناظر به خانواده به‌صورت مستقیم نیست، اما می‌تواند مبانی نظری لازم را برای پژوهش حاضر فراهم سازد. همچنین مقاله «تربیت معنوی و کارکردهای تربیتی آن در تعلیم و تربیت» نوشته فاطمه همتی (۱۳۹۲)، ارائه‌شده در چهارمین همایش انجمن فلسفه تعلیم و تربیت ایران، به بررسی ابعاد و پیامدهای تربیت معنوی در نظام آموزشی پرداخته است. این مقاله به‌طور غیرمستقیم می‌تواند برای فهم کارکردهای تربیت معنوی در فضای خانواده سودمند باشد. مقاله «حدود و ثغور تربیت اخلاقی، تربیت معنوی و تربیت دینی» اثر احمد سلحشوری (۱۳۹۰) در نشریه رهیافتی نو در مدیریت آموزشی منتشر شده است. این پژوهش با تبیین تفاوت‌ها و اشتراکات میان سه حوزه یادشده، زمینه نظری ارزشمندی برای تمایزگذاری دقیق میان مفاهیم اخلاقی و معنوی در تربیت خانواده فراهم می‌آورد.

از دیگر آثار مهم، مقاله «بررسی مفهوم، اصول و روش‌های تربیت معنوی از دیدگاه علامه طباطبایی» نوشته افضل‌السادات حسینی (۱۳۹۱) است که در فصلنامه پژوهشی تعلیم و تربیت اسلامی منتشر گردیده است. این مقاله با بهره‌گیری از تفسیر المیزان به تبیین مبانی تربیت معنوی پرداخته و می‌تواند به‌عنوان پیش‌زمینه نظری برای بررسی تربیت معنوی در تفسیر نور مورد استفاده قرار گیرد. همچنین، معصومه کیانی در مقاله «تبیین رویکردهای موجود درباره تربیت معنوی کودکان و نقد آنها با تأکید بر آموزه‌های اسلامی» (۱۳۹۲)، منتشرشده در فصلنامه پژوهشی تعلیم و تربیت، به بررسی دیدگاه‌های مختلف در حوزه تربیت معنوی کودکان پرداخته است. این اثر با وجود تمرکز بر کودکان، به جهت تأکید بر آموزه‌های اسلامی، به‌صورت غیرمستقیم با موضوع پژوهش حاضر ارتباط می‌یابد. بررسی مجموعه این آثار نشان می‌دهد که هرچند پژوهش‌های متعددی در حوزه تربیت اخلاقی و معنوی صورت گرفته است، اما رویکردی که مستقیماً با تمرکز بر خانواده و با تکیه بر تفسیر نور به‌عنوان منبع اصلی تحلیل به این مقوله پرداخته باشد، در دسترس نیست. این خلأ پژوهشی ضرورت انجام تحقیق حاضر را آشکار می‌سازد.

مفهوم شناسی

برای درک درست موضوع و پرهیز از برداشت‌های متفاوت، لازم است واژگان کلیدی پژوهش از نظر لغوی و اصطلاحی روشن شوند. این کار، تلقی مشترک نویسندگان و خواننده را فراهم کرده و انتقال پیام را کامل‌تر می‌سازد. بر این اساس، در این پژوهش واژه‌های «خانواده»، «تربیت اخلاقی» و «تربیت معنوی» بررسی می‌شوند.

۱. خانواده

خانواده در لغت به معنای دودمان و تبار است.^۱ همچنین به معنای خاندان، اهل خانه، اهل‌البیت آمده است.^۲ خانواده در اصطلاح نهادی است که بر پایه ازدواج مرد و زن شکل می‌گیرد که با تولید مثل و تولد فرزند توسعه می‌یابد.^۳

۲. تربیت اخلاقی

تربیت اخلاقی ترکیبی از دو واژه «تربیت» و «اخلاق» است.^۴ اخلاق در لغت به معنای «سرشت» و «سجیه»^۵ و در اصطلاح به صفات پایدار و ملکات انسانی، اعم از فضایل و رذایل، اطلاق می‌شود.^۶ بر این اساس، تربیت اخلاقی به معنای فرآیند هدایت، پرورش و به فعلیت رساندن فضایل اخلاقی و ایجاد شرایط مناسب برای بازداشتن از رذایل در عرصه نظر و عمل است.^۷

این تربیت با بهره‌گیری از آموزه‌های دینی، یافته‌های علوم تربیتی و تجارب انسانی، می‌کوشد فرد را به سوی تخلق به اخلاق حسنه سوق دهد و او را در مسیر کمال حقیقی و سعادت جاودانه قرار دهد. به تعبیر دیگر، تربیت اخلاقی صرفاً شناخت فضایل و رذایل نیست، بلکه برانگیختن، نهادینه‌سازی و به کار بستن سازوکارهای تربیتی برای تحقق ارزش‌های اخلاقی در حیات فردی و اجتماعی است.^۸

۱. دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۶، ص ۹۴۳۸.

۲. محمدی ری‌شهری، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، ص ۱۱.

۳. همان.

۴. مصباح یزدی، فلسفه اخلاق، ص ۱۹.

۵. دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۵، ص ۱۵۲۵.

۶. نراقی، جامع السعادات، ج ۱، ص ۱۵-۹.

۷. مطهری، تعلیم و تربیت در اسلام، ص ۵۹.

۸. دیلمی، اخلاق اسلامی، ص ۱۷.

۳. تربیت معنوی

تربیت معنوی، فرآیندی است که در پرتو ایمان به خدا، باور به مبدأ و معاد و پذیرش ولایت الهی شکل می‌گیرد. در این نوع تربیت، انسان از ظواهر صرف فراتر رفته، باطن و حقیقت عالم را مشاهده می‌کند و با رهایی از هر آنچه غیرخداست، به آرامش درونی و سلامت معنوی دست می‌یابد. چنین تربیتی، از مقاصد اصلی قرآن کریم به شمار می‌رود؛ زیرا نور الهی که در پرتو ایمان در جان انسان تابیده می‌شود، روح و جسم او را به سوی کمال و تعالی هدایت می‌کند: «وَمَا تَقْدِمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمَ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا لِلَّهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»^۱ و نیز «لِیَسْتَبِیْنَ الَّذِینَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَیَزِدَادَ الَّذِینَ آمَنُوا إِيْمَانًا»^۲ همچنین «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى* وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى* بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا* وَالْآخِرَةَ خَيْرٌ وَأَبْقَى»^۳

قرآن، تربیت معنوی را پایه تکامل انسان می‌داند.^۴ بنیان تربیت معنوی بر اعتقادات استوار است؛ اعتقاد به مبدأ بی‌پایانی که کمال و جمال مطلق و تنها نقطه اتکای واقعی انسان است و نیز باور به حیات پس از مرگ، که قرآن آن را مرحله‌ای تازه از زندگی معرفی می‌کند. معنویت، مجموعه‌ای از صفات و اعمال است که در انسان شور و جذبه‌ای الهی ایجاد کرده و او را در مسیر صحیح بندگی و تقرب به خداوند یگانه قرار می‌دهد. تربیت معنوی موجب حرکت انسان از حیوانیت، جهالت و ظلمت به سوی حیاتی نورانی و بهره‌مند از هدایت و علم الهی می‌گردد.^۵

ثمره این تربیت، سلامت معنوی است که در پرتو آن، آرامش، رضایت قلبی، اطمینان خاطر و در نهایت دستیابی به «قلب سلیم» پدید می‌آید. افزون بر این، تعالی معنوی نه تنها بُعد روحی انسان را رشد می‌دهد، بلکه تأثیرات عمیقی بر سایر ابعاد وجودی او همچون اخلاقی، روانی، اجتماعی و حتی جسمی برجای می‌گذارد و زمینه تربیت متوازن و همه‌جانبه را فراهم می‌سازد.

۱. زمزل، آیه ۲۰. و هر کار خوبی برای خویش از پیش فرستید آن را نزد خدا بهتر و با پاداشی بیشتر باز خواهید یافت. و از خدا طلب آموزش کنید که خدا آموزنده مهربان است.

۲. مدثر، آیه ۳۱. تا آنان که اهل کتابند یقین به هم رسانند، و ایمان کسانی که ایمان آورده‌اند افزون گردد.

۳. اعلی، آیات ۱۴ تا ۱۷. رستگار آن کس که خود را پاک گردانید؛ و نام پروردگارش را یاد کرد و نماز گزارد. لیکن [شما] زندگی دنیا را بر می‌گزینید؛ با آنکه [جهان] آخرت نیکوتر و پایدارتر است.

۴. مطهری، انسان کامل، ص ۶۹.

۵. موسوی خمینی، شرح حدیث عقل و جهل، ص ۷.

بسیاری از معاصی و گناهان است که قرآن کریم به شدت از آن نهی نموده و مؤمنان را فراخوانده است تا خود و خانواده‌شان را از آن دور نگه‌دارند. در خانواده، این آیه مصداقی روشن دارد: همسران اگر در برابر لجاجت‌ها و خودخواهی‌های کوچک یا اشتباهات ناچیز، با عفو و گذشت برخورد کنند، محبت و عطوفت افزایش یافته و زندگی استحکام می‌یابد.^۱ در تفسیر نور ذیل همین آیه آمده است که کنترل خشم و گذشت نه تنها موجب صفای زندگی می‌شود، بلکه باعث جلب محبت الهی است:^۲ «وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»^۳

خانواده‌ای که در آن گذشت و ایثار به عنوان اصل حاکم و برگزیده وجود داشته باشد در تربیت فرزند نیز موفق می‌شود زیرا چنین محیط‌های گرمی بهشتی دنیوی برای فرزندان نیز خواهد بود و طعم شیرین زندگی را به آنان خواهد چشاند.^۴

۳. عزت و احترام متقابل

عزت حالتی است که اجازه نمی‌دهد آدمی مغلوب کسی یا چیزی شود و شکست بخورد.^۵ عزت درباره انسان یعنی آبرو و شخصیت و کرنش نکردن در برابر زر و زور.^۶ یکی از آموزه‌های وحیانی احترام به دیگران به خویشتن خویشتن احترام می‌گذارد زیرا مراعات حقوق دیگران افزون بر اینکه موجب می‌شود تا دیگران نیز نسبت به حقوق ما احترام بگذارند و حقوق ما را مراعات کنند عامل اصلی در احترام به خویشتن خویش است و این امر نشان دهنده دستیابی به کمالات اخلاقی است که هدف بعثت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بوده است: «وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» و با مردم [به زبان] خوش سخن بگویید.^۷

این آیه از بنی اسرائیل میثاق گرفت که با مردم، سخنی نیکو بگویند. مراد از «قول حسن» تنها خوش‌زبانی نیست، بلکه به معنای برخورد همراه با ادب، احترام، تکریم شخصیت و رعایت حقوق دیگران است. قرائتی در

۱. خلیلی حسین آیادی و همکاران، نقش گذشت در تحکیم بنیان خانواده از دیدگاه اسلامی، ص ۱۲۹.

۲. قرائتی، تفسیر نور، ج ۲، ص ۱۵۷.

۳. آل عمران: ۱۳۴.

۴. محدثی، آشنایی با اصول و عوامل تحکیم خانواده‌ها، ص ۱۲.

۵. دلشاد تهرانی، منظر مهر: مبانی تربیت در نهج البلاغه، ص ۳۸۳.

۶. عبدوس و اشتهدادی، بیست و پنج اصل از اصول اخلاقی امامان، ص ۱۷۸.

۷. بقره: ۸۳.

تفسیر نور توضیح می‌دهد که احترام به دیگران، مقدمه‌ای برای احترام متقابل و پایه‌ای برای شکل‌گیری روابط اجتماعی سالم و خانواده‌ای سرشار از محبت است.^۱

یکی از عوامل موثر در تربیت اسلامی فرزندان حاکمیت فرهنگ احترام متقابل در خانواده است. تکریم شخصیت نیاز طبیعی هر انسانی است و هر کسی دوست دارد شخصیتش گرامی داشته شود.^۲ عزت صفتی واقعی وجودی اکتسابی و معیار آن ایمان است: «وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ» عزت از آن خدا و از آن پیامبر او و از آن مؤمنان است؛ لیکن این دورویان نمی‌دانند.^۳ والدین باید برای ایجاد احساس عزت نفس واقعی در فرزندان و رعایت عزت او تلاش کنند چرا که گاه انسان بدون داشتن عزت واقعی احساس عزتمندی می‌کند و این احساس پوچ برایش فایده‌ای ندارد.^۴

احترام به شخصیت نه تنها در محیط خانواده از ارکان اساسی تربیت کودک است بلکه این سنجیه انسانی از پایه‌های مهم زندگی اجتماعی و از وظایف دینی و علمی همه مردم است.^۵ یکی از آثار احترام متقابل ارتباط عاطفی میان والدین و فرزندان است در ارتباط عاطفی تبادل محبت و عواطف وجود دارد و کمبود و توجه احساسات مثبت از سوی اطرافیان جبران می‌شود و خلع عاطفی از میان خواهد رفت این نوع رابطه می‌تواند به صورت ابراز علاقه گفتگوی دو طرفه و درک طرف مقابل نمایان شود.^۶

۴. حسن معاشرت

اگر تعبیر حسن معاشرت به عنوان یک وظیفه برای شوهر و یک حق برای زن و نیز عامل تحکیم خانواده به خوبی بیان شود نشان دهنده تمام اموری است که مرد در برابر زن باید انجام دهد.^۷ خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا» و با آنها بشایستگی رفتار کنید؛ و اگر از آنان خوشتان نیامد، پس چه بسا چیزی را خوش نمی‌دارید و خدا در آن مصلحت

۱. قرائتی، تفسیر نور، ج ۱، ص ۱۴۹.

۲. قائمی امیری، خانواده و مسائل همسران، ص ۲۵۸.

۳. منافقون: ۸.

۴. امیدی و قشمی، «درآمدی بر اصول فرزندپروری با تاکید بر سیره علوی»، ص ۲۵۶.

۵. فلسفی، کودک از نظر وراثت و تربیت، ج ۲، ص ۸۰.

۶. حسینی همدانی، انوار درخشان، ص ۳۴.

۷. بهشتی، خانواده در قرآن، ص ۱۷۴.

فراوان قرار می‌دهد.^۱ واژه «معروف» به معنای رفتاری شایسته، نیکو، متعارف و مورد پسند عقل و شرع است. خداوند در این آیه به مردان فرمان می‌دهد که با همسران خود رفتاری نیکو و همراه با احترام، محبت، رعایت حقوق و مدارا داشته باشند. حتی در صورت وجود ناخشنودی یا نارضایتی از برخی امور، شوهر موظف است حسن معاشرت را حفظ کند، زیرا ممکن است در همان چیزی که ناخوشایند اوست، خیر و برکت فراوانی نهفته باشد.^۲ این آیه نشان می‌دهد که حسن معاشرت یک تکلیف الهی بر عهده مردان است، نه صرفاً یک توصیه اخلاقی نیست؛ در نتیجه، زن حق دارد که در زندگی مشترک از این برخورد نیکو بهره‌مند شود؛ حقی که ضمانت قرآنی دارد.

حسن معاشرت عامل اصلی تحکیم خانواده و دوام مودت میان همسران است و همه وظایف مرد نسبت به زن - اعم از نفقه، احترام، حمایت، مدارا و رعایت شأن انسانی - در این عبارت قرآنی جمع شده است. لوازم حسن معاشرت را نمی‌توان به دقت معین کرد زیرا عادات و رسوم اجتماعی درجه تمدن و اخلاق مذهبی در میان هر قوم مفهوم خاصی از حسن معاشرت را به وجود می‌آورد این در حالی است که تمام اموری که از نظر اجتماعی توهین محسوب می‌شود مانند ناسزاگویی ایراد ضرب مشاجره تحقیق یا اموری که با عشق به کانون خانواده و اقتضای محبت میان دو همسر منافات دارد همچون ترک خانواده بی‌اعتنایی به همسر و خواسته‌های او و اعتیادهای مضر از مصداق‌های سوء معاشرت در خانواده است.^۳

یکی از موارد حسن معاشرت خوشرویی و خوش اخلاقی است خوشرویی والدین با همدیگر و فرزندان از عوامل مهم در پرورش شخصیت عاطفی مطلوب اسلامی است که در ایجاد صفا آرامش روانی اعتماد به نفس و شکوفایی استعدادهای فرزندان تاثیر به سزایی دارد.^۴

نتیجه‌گیری

خانواده نخستین و بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی است که نقش بی‌بدیلی در شکل‌گیری شخصیت، باورها و سبک زندگی افراد دارد. بر اساس آموزه‌های قرآن کریم و آنچه در تفسیر نور بیان شده است، تربیت اخلاقی و معنوی در خانواده نه تنها عامل سعادت فردی، بلکه ضامن سلامت جامعه اسلامی است. از بُعد معنوی، توجه به ایمان و

۱. نساء: ۱۹.

۲. قرائتی، تفسیر نور، ج ۲، ص ۲۶.

۳. کاتوزیان، حقوق مدنی خانواده، ج ۱، ص ۲۱۹.

۴. حسین زاده، همسران سازگار، راه‌های سازگار، ص ۵۶.

اعتقادات بنیادین، اهتمام به عبادت‌های خانوادگی همچون نماز و دعا، و تعمیق معرفت دینی و انس با قرآن، زمینه‌ساز پرورش روحیه عبودیت و بصیرت در میان اعضای خانواده است. چنین خانواده‌ای زندگی را در پرتو بندگی و معرفت الهی معنا می‌کند و با انس با اهل بیت علیهم السلام، مسیر هدایت و کمال را می‌یابد. از بُعد اخلاقی نیز اصولی چون محبت و مودت، حسن معاشرت، گذشت و ایثار، احترام متقابل و رعایت حقوق یکدیگر، ستون‌های استوار حیات خانوادگی به شمار می‌روند. قرآن کریم محبت و رحمت را اساس پیوند همسران معرفی کرده و با تأکید بر کرامت انسان، عزت و احترام متقابل را بنیان روابط خانوادگی می‌داند. در مجموع، از منظر تفسیر نور، تربیت اخلاقی و معنوی خانواده فرآیندی جامع است که هم ایمان و معرفت و هم اخلاق و رفتار را در بر می‌گیرد. این دو بعد، مکمل یکدیگرند و در کنار هم می‌توانند خانواده را به کانونی الهی، آرامش‌بخش و رشدآفرین تبدیل کنند.

فهرست منابع

قرآن کریم؛ ترجمه استاد الهی قمشه‌ای

کتب فارسی

۱. بهشتی، احمد، **خانواده در قرآن**، قم: بوستان کتاب، ۱۳۷۷ش.
۲. حسین زاده، علی، **همسران سازگار، راه‌های سازگار**، قم: موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۸ش.
۳. حسینی همدانی، محمد، **انوار درخشان**، تهران: کتابفروشی لطفی، ۱۳۸۸ش.
۴. دلشاد تهرانی، مصطفی، **منظر مهر: مبانی تربیت در نهج البلاغه**، تهران: دریا، ۱۳۷۹ش.
۵. دهخدا، علی اکبر، **لغت نامه دهخدا**، تهران: موسسه انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۳ش.
۶. دیلمی، احمد، **اخلاق اسلامی**، قم: دفتر نشر معارف، ۱۳۸۰ش.
۷. شرفی، محمدرضا، **مهارت‌های زندگی در سیره رضوی**، مشهد: انتشارات قدس رضوی، ۱۳۷۶ش.
۸. شعاری‌نژاد، علی اکبر، **روان شناسی رشد**، تهران: فجر، ۱۳۹۲ش.
۹. عبدوس، محمدتقی و محمد مهدی اشتهااردی، **بیست و پنج اصل از اصول اخلاقی امامان**، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۵ش.
۱۰. فرمیپنی فراهانی، محسن، **تربیت در نهج البلاغه**، تهران: آیین، ۱۳۹۰ش.
۱۱. فلسفی، محمدتقی، **کودک از نظر وراثت و تربیت**، تهران: هیئت نشر معارف اسلامی، ۱۳۷۷ش.
۱۲. قائمی امیری، علی، **خانواده و مسائل همسران**، تهران: امیری، ۱۳۸۳ش.
۱۳. قرائتی، محسن، **تفسیر نور**، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۸ش.
۱۴. کاتوزیان، ناصر، **حقوق مدنی خانواده**، تهران: بهمن برنا، ۱۳۸۲ش.
۱۵. محدثی، جواد، **آشنایی یا اصول و عوامل تحکیم خانواده**، قم: بقیه‌الله، ۱۳۸۰ش.

۱۶. محمدی ری‌شهری، محمد، **تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث**، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دار الحدیث، ۱۳۸۹ش.
۱۷. مصباح یزدی، محمدتقی، **فلسفه اخلاق**، تهران: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۹۴ش.
۱۸. مطهری، مرتضی، **انسان کامل**، تهران: نشر صدرا، ۱۳۶۱ش.
۱۹. مطهری، مرتضی، **تعلیم و تربیت در اسلام**، تهران: صدرا، ۱۳۶۷ش.
۲۰. مکارم شیرازی، ناصر، **آیات ولایت در قرآن**، تهیه و تنظیم ابوالقاسم علیان‌نژادی، قم، نسل جوان، ۱۳۸۶ش.
۲۱. موسوی خمینی، روح‌الله، **شرح حدیث عقل و جهل**، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام، ۱۳۷۳ش.
۲۲. مهریزی، مهدی، **زن در اندیشه اسلامی**، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۸۱ش.
۲۳. نراقی، محمد مهدی، **جامع السعادات**، ترجمه کریم فیضی، قم: قائم آل محمد (عج)، ۱۳۸۸ش.

کتاب عربی

۲۴. ابن‌بابویه، محمد بن علی، **خصال**، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۶ق.
۲۵. حر عاملی، محمد بن حسن، **وسائل الشیعه**، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۱۲ق.
۲۶. طوسی، محمد بن حسن، **الأمالی**، قم: دار الثقافه، ۱۴۱۴ق.
۲۷. کلینی، محمد بن یعقوب، **الکافی**، تهران: دار الکتب الإسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۲۸. مجلسی، محمدباقر، **بحارالانوار**، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.

مقالات و پایان‌نامه‌ها

۲۹. امید، محمود و سیف‌الله قشمی، «**درآمدی بر اصول فرزندپروری با تاکید بر سیره علوی**»، فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات اخلاق کاربردی، دوره ۶، ش ۲۲، ۱۳۹۵، صص ۲۵۱-۲۷۲.
۳۰. حسین آبادی، حسن خلیلی و همکاران، **نقش گذشت در تحکیم بنیان خانواده از دیدگاه اسلامی**، نشریه بصیرت و تربیت اسلامی، دوره ۱۶، شماره ۳، ۱۳۹۸، صص ۱۲۱-۱۳۸.
۳۱. روحی، زهرا، «**تحکیم خانواده و راه‌های تقویت آن**»، فصلنامه علمی-پژوهشی، طهورا، سال چهارم، ش ۱۱، ۱۳۹۰، صص ۱۰۹-۱۲۹.
۳۲. محدثی، حمیده، «**راهکارهای تحکیم بنیان خانواده**»، فصلنامه علمی-پژوهشی دانشکده پرستاری و مامایی ارومیه، دوره ۸، ش ۴، ۱۳۸۹، صص ۲۷۰-۲۷۵.